

Manas Destanı’nda Göç Teması: Manas Destanı’nın Tematik Dizini I Esasında¹

The Theme of “Movement” in The Epic Manas: Based on the Plot-Theme Index I in Epic Manas

Kaliya Kulaliyeva

Dr., Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan

kaliya.kulaliyeva@manas.edu.kg

Zarina Kulbarakova

Dr., Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi, Bişkek, Kırgızistan

zarina217@mail.ru

Canar Ömüraliyeva

Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi, Bişkek, Kırgızistan

vip.omuralieva@inbox.ru

Özet

Türk soylu devletler içerisinde coğrafi olarak dağlık bir ülkede hayvancılık yaparak yaşayan Kırgızlarda göçebelik hâlâ devam etmektedir. Manas Destanı’nda göç konusu temel ve mecazi (felsefi) anlamlarıyla pek çok kez geçmektedir. Başka konular gibi göç konusu destanda çeşitli yönleriyle yansıtılmıştır. Destanda çok önemli yer tutan büyük göç yanında başka küçük göçler de bulunmaktadır. Önemli göçlerden biri Kırgızların Altay’dan Aladağ’a göçüdür. Destanın varyantlarında bir halkın bir yerden başka bir yere göç etme sebepleri, göçün nasıl organize edilip, nasıl yürütüldüğü, göç çerçevesinde hangi örf adetlerin geliştiğine dair bilgiler tespit edilebilmektedir. Göç konusu Manasçıların Tyan Şan (Narın yöresi) ekolü temsilcileri Sagımbay Orozbekov, Moldobasan Musulmankulov, Bağış Sazanov, Şapak

Abstract

Nomadism still exists among the Kyrgyz people who maintain their livestock lifestyle in a geographically mountainous country among the Turkic peoples. In the Epic of Manas, the issue of migration is mentioned many times with its basic and figurative (philosophical) meanings. Like other subjects, migration is reflected in various aspects in the epic. There are other small migrations in addition to the big migration which has a very important place in the epic. One of the major migrations is the migration of Kyrgyz from Altai to Aladağ. In the variants of the epic, the reasons for the migration of a people from one place to another, how the migration is organized, how it is carried out, and the customs of the migration can be determined. The subject of migration was examined based on the variants by the

¹ Bu çalışma, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisinin işbirliği ile yürütülmekte olan “Manas Destanının Tematik Dizini I” projesi çerçevesinde hazırlanmıştır. Söz konusu dizin çalışması Kırgız Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinin ortak projesidir. Proje yöneticisi: Dr. Kaliya Kulaliyeva, proje danışmanları: Prof. Dr. Abdıldacan Akmataliyev, Prof. Dr. S. Nekludov’dur. Dizin K. Kulaliyeva, T. Abilkasımova, Z. Kulbarakova, G. Nurdin kızı, C. Ömüraliyeva tarafından yapılmıştır.

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

Rısmendeyev'in Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi baskısı olarak yayımlanan varyantlarına dayalı olarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler

Manas Destanı, göç, konu, süje, Altay, Aladağ, tematik dizin.

representatives of the Tyan Shan (Narin region) Manasists, Sagimbay Orozbekov, Moldobasan Musulmankulov, Bagis Sazanov, Shapak Rishmendeyev, published by the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic.

Keywords

epic “Manas”, movement, theme, plot, Altai, Ala Too, plot-thematic index.

Manas Destanı, Kırgızların çok değerli ve dünya halkbilimcilerinin ilgisini çeken kahramanlık destanıdır. Destanın Manas bölümü dışında Semetey ve Seytek adlı ikinci ve üçüncü bölümleri vardır. Doğu Türkistanlı Cusup Mamay, Manas'ın kendinden sonraki yedi neslini söylemiştir; Manas, Semetey, Seytek, Kenenim, Seyit, Asılbaça-Bekbaça, Sombilek, Çigitey ve onların hikâyeleri 8 kitap halinde basılmıştır. Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisinin El Yazmaları Fonunda destanın 70'ten fazla varyantı bulunmaktadır (Sooronov, 2017: 3). Manas Destanı'nın derlenme ve yayınlanması ilk olarak Ç. Velihanov (Velihanov, 1904) ile W. Radloff'un isimleriyle (Radloff, 1885) ilişkilidir. Batıda Manas Destanına olan merak, 1869 yılında destanın W. Radloff tarafından derlenmesinden sonra doğmuş, 1885 yılında Almanca tercümesiyle birlikte yayımlanmasının ardından da artmaya başlamıştır (Türkmen, 1995: 3). Manas destanı araştırmaları Batıda Doğu bilimi uzmanı Macar araştırmacısı L. Von Almaşi, İngiliz araştırmacısı Arthur Hatto, Fransız araştırmacısı Remy Dor, Alman araştırmacısı Karl Rayhl vb tarafından yapılan çalışmalar ile tanınır. Türkiye'de ise Abdülkadir İnan'la başlayan Manas Destanı araştırmaları, Fikret Türkmen, Özkul Çobanoğlu, Emine Gürsoy-Naskali, Naciye Yıldız, Metin Ekici vd.'nin çalışmaları ile devam etmektedir. Manas Destanı araştırmacılarının içinde Rus araştırmacısı V. Jirmunskiy ile Kazak araştırmacı M. Avezov'un özel bir yeri vardır. V. Jirmunskiy Manas Destanı hakkında “ ... bu kahramanlık destan Kırgız halkının yüzyıllar süren tarihini yansıtan tek kaynaktır” demiştir ve o vakitteki bilim dünyası için bu bir gerçektir (Jirmunskiy, 1946: 5). Çünkü o zaman Manas Destanından başka Kırgızların çok sayıda destanları ile bilim dünyası henüz tanışmamıştır.

Manas Destanının oluşumuyla ilgili Ç. Velihanov, P. Falev, M. Avezov, P. Berkov, A. Bernştam, B. Yunusaliyev, R. Kırdayeva, B. Kerimcanova vb araştırma yapmışlardır. Fikir, konu ve sanatsal yönden araştıranlar ise M. Avezov, V. Jirmunskiy, Z. Mamıtbekov, P. Berkov, K. Rahmatullin, S. Musaev, G. Almaşi, S. Begaliev, E. Abdılđaev, vd. olmuştur. S. Abramzon, İ. Moldobayev, Z. Mamıtbekov, R. Lipets, K. Aydarkulov gibi bilim adamları destanı tarihî bir kaynak olarak araştırmışlar ve destanın daha detaylı araştırılması gerektiğini vurgulamışlardır (Kırdayeva, 1980: 403-411).

“Manas Destanının Tematik Dizini I” projesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (KTMÜ-BAP-2018.TUAM.03) (<http://www.manas.edu.kg/index.php>) ile Kırgızistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi tarafından yürütülen ortak bir projedir. Mevcut çalışma, “Manas Destanının Tematik Dizini” projesinin ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. Bu projede Manasçılığın Narın (Tyan Şan) ekolünün temsilcileri olarak

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

bilinen Sağımbay Orozbekov (SO), Moldobasan Musulmankulov (MM), Bağış Sazanov (BS) ve Şapak Rismendeyev (ŞR) varyantları incelenecektir. İncelenmesi planlanan konular, proje üyeleri tarafından tespit edilip aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Kırgızların eski çağlardan beri Güney Sibirya, Merkezî ve Orta Asya’da konar göçer hayat sürdürdükleri bilinmektedir. Kırgızlar ortaya çıktıkları en eski tarihlerinden beri göçebe hayatı sürdürüp, göçebe kültür-medeniyeti kurmuşlardır. Destanda bu hikâyeler epik bir dille anlatıldığını görmek mümkündür. Kırgız tarihçisi T. Akerov “Kırgızlar eskiden beri Yenisey ve Tyan Şan’da yaşayıp bu bölgeleri mekân tutan halktır. Bunlar kökü, tarihi, medeniyeti ve dünya görüşü bir olan tek halkın iki koludur” demiştir (Akerov, 2005: 237). Araştırmacı Manas Destanının ortaya çıkış tarihinin birinci Kırgız Devletinin ortaya çıkması ile ilgili olduğunu belirterek Manas Destanında Hun devrindeki Mode Şanyu’nun hikâyelerinin anlatıldığını dile getirmektedir (Akerov, 2005: 237). Destanın ortaya çıkışıyla ilgili başka da görüşler vardır ve ilgili bilgiler 1949-1960 arasında Manas Destanı ile ilgili yayınlanan bilimsel araştırmaların indeksinden (Berkov, Sagidova, 1961: 298-368) ve 1995-1999 arasında yayınlanan araştırmaların bibliografik kılavuzundan (Aysarakunova, Suhomlinova, 2003) incelenebilir.

Kırgız tarihi araştırmacısı S. Abramzon 1968’de yayınlanan makalesinde Manas Destanının tarihî ve etnografik kaynak olarak araştırılması gerektiğini ve araştırmak için ilk olarak yapılacakları kaleme almıştır: “Her şeyden önce destandaki etnografik malzemeyi tespit etmek ve sınıflandırmak amacıyla destanın değişik varyantlarının metinlerini incelemek icap etmektedir. Böylece oldukça kapsamlı ve metanetli işin yürütülmesi gerekmektedir. Materyaller sınıflandırıldıktan sonra karşılaştırılarak ve etnografik yönden incelenerek Güney Sibirya, Merkezî ve Orta Asya halklarına ait folklor ve etnografik bulgular tespit edilmelidir... Destandan alıntılar destan bağlamında incelenmelidir. Böylece analiz edilecek etnografik malzeme, diğer tarihî, etnografik ve filolojik kaynaklar ile araştırmalar gibi, Kırgız medeniyetinin gelişim yolunun aşamalarının tespit edilmesi ile önemli medenî ve siyasi sorunların çözümlenmesinde yardımcı olur.”(Abramzon, 1999: 594).

Manas Destanını araştırma işini kolaylaştıracak dizinlerin, sözlüklerin hazırlanması gerekliliği Prof. Dr. S. Musayev, Prof. Dr. R. Kıdırbayeva ve A. Caynakova tarafından pek çok bilimsel toplantıda defaatle dile getirilmiştir. Ancak mevcut çalışmalar işler ansiklopedik sözlüklerin hazırlanmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu makale, “Manas Destanı’nın Tematik Dizini I” projesi kapsamında yayınlanacak kitapların birini oluşturacak “Göç” tematik konusunun Dizin’de yayınlanacak şeklinin kısaltılmış versiyonudur. Ayrıca metinlerden alınan örnekler de makale boyutlarını aşmamak için sınırlandırılmıştır. Yayınlanacak kitapta tüm örnekler yer alacaktır. Örneğin kitapta çıkacak şekli aşağıdaki gibidir;

1.1.5. Göçüp gelme. Yerleşme

SO – [2006, V: 383-384] Göçüp geldiğinde eğer kendi halkı olursa, hepsinin sevinçle karşıladığı söylenir, düşmanın yerine gelip konuştuğunda, can ve malını alıp hediye takdimi için geldiği söylenir.

Koyununu çekip atını alıp

Yalakalığa gidilmesi

Geçmişlerin âdeti

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

Hayırla oturun diyen bizlere

Örnek olup kalmıştır (383)

SO – [2014, VIII: 12] Göçüp gelirken veya önemli bir seferden döndüğünde halk dönenleri karşılamış, adaklar adanır ve kutlama yapılmış. Büyük göçte Manas’ın geleceğini duyan Kökötöy onu yolda karşılar.

İki yüz bin adamı

Er Kökötöy yanına alır

Öz kardeşim geliyor diye...

Manas’ı karşılamaya çıkmıştır

Kıymetini önceden duymuştur (12)

SO – [2014, IX: 508]

Göçü vardı Alay’a

Kudreti gitti her yere (508)

MM – [2017: 188] Göç, Opoldun Dağı boylarından devam ederken Cakıp’ın teklifiyle Alay’da durur.

Opol dağını boyladı

Alay’ı Cakıp beğendi

Yerleşsem diye düşündü (188)

ŞR – [2013: 108, 109] Nogoy Han’ın bir oğlu Üsön kardeşi Cakıp, onun oğlu Manas’ın Semerkand’a geçerek gelmesi, Manas’n kahraman olarak çıktığını duyup Alay’a gelmesi.

Sürüsünce yilkısını

Sürüp yola çıkmıştı

Şöyle böyle oturup

Alay’a ulaşip konmuştu (108)

SO varyantında Altay’dan Ala-Too’ya-Talas’a göç büyük bir konu olarak yer almaktadır. Bu konu bağlamında Kırgızların göç süreci, müşavereleleri, göçten sonraki yerleşmeleri, kutlama epizotlarına genişçe yer verilmiştir. Destan metnine göre ondan sonra küçük göçlere de rastlanmaktadır: Manas’ın Közkamanları göç ettirmesi, hayalî düşmanları göçe zorlama vb.

MM varyantında halk göçü, mevzu bakımından aşağıdaki biçimde gelişmiştir: Alooke’nin koltuğuna girerek kendi halkına bizar kalan Kırgız hanlarına küsüp Cakıp’ın Altay’a göçmesi, tekrar Ala-Too’ya başka bir

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

deyişle Alay’a göçme, Alay’dan Semerkant’a, oradan Talas’a göçüne, bunun dışında içlerindeki sülalelerden yer alarak göç etme konusunda da ufak tefek işari hadiselerle rastlanmaktadır.

BS’de tam da bu büyük göçü görmek mümkündür, fakat örf ve âdetlere uygun biçimde kızları çeyizleriyle birlikte göçürme, gelinleri göçürme (kocaya verme/evlendirme) teması daha fazla işlenmiştir. Bunlar: Cakıp’a 13 yaşındaki kara kız Çıyırđı’nı, Almambet evlenirken Birmiskal’ı, Manas evlenirken Kanıkey’i, malı ve canıyla, çeyizleriyle yengeleri uğurlayıp (kocaya göndermek) göçürmek. Diğer göçlere göre Almambet’in az sayıdaki halkıyla göçerek Manas’a katıldığı da yer almaktadır.

ŞR varyantında Altay’dan Alay’a göç, Alay’dan Semerkant’a, oradan Talas’a göç yer almaktadır. Daha sonra Manas Talas’ı düşmanlardan temizleyip göçer. Kökötöy’ün yemeğinde Karkıra’ya Manas halkıyla göçmüştür.

“Manas” destanının dört varyantında göçmenlerin kışlaklardan yaylalara, yaylalardan kışlaklara mevsime göre göçleri-yerleşmeleri hayat şartları özellikle çok yer almıştır. Günümüzde Kırgız türklerinin yayla ve kışlık olarak ikiye ayırdığı yarı göçebelik hayat tarzında ziyade Destan’da daha geniş alanda, çeşitli hedeflerle yapılan göçler söz konusu edilir. Bu, dünya göçebe uygarlıkları listesinde en önde gelen Türk halklarının kültür ve medeniyetinin edebiyata doğal bir yansımasıdır; özel bir mevzu olarak gelişmiş değildir. Destan’ın başından sonuna kadar parçalar hâlinde açıklamalar görülmektedir. Konunun temel hatlarında hacmi dikkate alınıp hayatın akışına bağlı küçük göçler bölümüne dâhil edilmiştir.

1. BÜYÜK GÖÇ

1.1. Kırgızların Altay’dan Ala-Too’ya göçü

1.1.1. Göç hakkında teklif

SO – [1995, III: 10] Bahadır Manas’ın babası Cakıp’ın Altay’dan Ala-Too’ya göç etme teklifi.

MM – [2017: 132, 149] Koşoy ile Bakay’ın göç hakkındaki ilk düşünceleri. Kökçö, Ürbü, Baycigit, Cakıp, Bakay’ın Manas’a teklifi.

BS – [2017: 44-46] Bakay’ın Cakıp’a ve bütün halka teklifi.

ŞR – [2013: 44-45] Kunduz, Talkan’a yerleşen Katagan soyunun hanı olan Koşoy’un Aksı’daki düşmanların hanı Neskarın’ın askerlerini bozguna uğratıp Canger Koca’nın oğlu Bilerik’i esaretten kurtardıktan sonra Altay’daki Manas’la görüşmeye gitmesi, göç hakkında teklifte bulunması.

1.1.2. Göçle ilgili istişare

SO – [1995, III: 23-28; 53-57]

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

Baba oğul hepsi göç hakkında istişarede bulundu. İstişarede Ala-Too’ya göç etme konusunda Berdike, Baycigit, Aydarkan ve Akbalta kendi fikirlerini ortaya koymuşlardır.

İstişareye Manas’ın başkanlığında 7 kişinin (Kökçö, Camgırçı, Abdılta, Bolot, Şakum, Aynakul, Kırgıl’ın) katılması.

Göç kararının Manas tarafından kabul edilmesi (53); Manas’ın kararına göre halkın, bilgelerin fikri (56); Cakıp’ın göç etme konusunda son sözleri (57)

MM – [2017: 149, 168, 174] Kökçö, Ürbü, Baycigit, bay Cakıp , Bakay, Kalmuklardan Caysań’ın başkanlığında Ala-Too’dan göç etme konusunda görüşürler. Manas yer keşfi yapıp geldikten sonra Altay’daki kendine bağlı hanları toplayıp Ala-Too’ya göç etme konusunda danışma toplantısının kararını çıkarır.

Bagış’ın varyantında da göç konusunda teklifi bütün halkın uygun görüşünü alarak derhal gereği yapılır. Özel bir istişare yapıldığından söz edilmez.

1.1.3. Göçün gerçekleştirilmesi

SO – [1995, III: 58-64] Manas, halkını iki gün konaklatır, elli kadar yıllık kestirerek ikramını sunduktan sonra yola devam etmek için beş gün süre verir.

Yola çıkarken dua ederler, kurbanlık keserler (61); Manas, göçte yol yürüyemeyenlere evlerine gitmelerini söyler.

MM – [2017: 175-177] Göç öncesinde halk birbiriyle tokalaştı, görüştü, kız-gelinler kucaklaşıp adeta veda töreni oldu. Bu gelenek Kırgızların batıl inançları arasında “Göçümüz hayırlı olsun! Sağ selamet göçüp yerimize kavuşalım!” anlamına gelir. Göç esnasında insanlar özel hazırlanmış ve herkesçe saygı duyulacak en güzel kıyafetlerini giyerler. At koşumlarına da özel bir önem verirler. At üzerine ziller ve çanlar takılır, farklı dokumalarla süslenir.

1.1.4. Göç. Göçün gidişatı

SO – [1995, III: 64; 149] Altı yüz bin kol ile, atalarından kalan tuğu dalgalandırarak Manas’ın yola çıkışı.

Hep düşmandan fethettiği, ona uygun, özelliğine bağlı olarak ad vermiş Manas askeriyle başka yerlere doğru yol alması.

SO – [2006, V: 381-384] Manas’ın göçü, Kökçö’nün göçü, Ürbü’nün göçünün ayrı ayrı belirtilmesi.

Manas’ın göçü:

Gıdıları tulum gibi

Çan takılı kara deve

Kolu göçü birlikte

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

Hareket edip beyinin
Saltanatına bir baksan!
Manas'ın göçü: (381)

Kökçö'nün göçü:
Karkıra ile Ters-Mayo
Tekes'in yeri neredeymiş? diye
Aydarkan göçtü uğultuyla
Bütün Alaş gürültüyle (382)

MM – [2017: 175-179, 183-186] Göç esnasında eline silah alan er yiğitlerin hepsi göçe katılmıştı. Onlar, uçsuz bucaksız görünen göç katarını korumuşlardır. Göç esnasında gelin kızların kahkahaları duyuluyor; göç, özel bir eğlenceye dönüşmüştü.

Göç eğlenceli şarkılarla şenlik gibi devam ediyordu.

Altay'dan Ala Too'ya göçen halkı Kaşkar Hanı Alakun durduracak olur. Manas, Kaşkar'da dokuz ay durup Alakun'u yok etmiş, yerine onun kardeşi Akmatbek'i han olarak seçtikten sonra göç, yoluna devam eder.

Kırgız göçünün yolunu Opoldun Dağ'ını sahiplenenler keser ve Oluyat adlı kurnaz yaşlı adamla görüştüktan sonra onu cezalandırır ve yoluna devam eder.(186)

ŞR – [2013: 45] Manas'ın göçü iki ay yol yürüdüktan sonra, geniş Alay topraklarına ulaşip yerleşmesi.

1.1.5. Göçüp gelme. Yerleşme

SO – [2006, V: 383-384] , Göçüp geldiğinde eğer kendi halkı olursa, hepsinin sevinçle karşıladığı söylenir, düşmanın yerine gelip konduğunda, can ve malını alıp hediye takdimi için geldiği söylenir.

SO – [2014, VIII: 12] Göçüp gelirken veya önemli bir seferden döndüğünde halk dönenleri karşılamış, adaklar adanır ve kutlama yapılmış. Büyük göçte Manas'ın geleceğini duyan Kökötöy onu yolda karşılar.

SO – [2014, IX: 508]

MM – [2017: 188] Göç, Opoldun Dağı boylarından devam ederken Cakıp'ın teklifiyle Alay'da durur.

ŞR – [2013: 108, 109] Nogoy Han'ın bir oğlu Üsön kardeşi Cakıp, onun oğlu Manas'ın Semerkand'a geçerek gelmesi, Manas'ın kahraman olarak çıktığını duyup Alay'a gelmesi.

2. KÜÇÜK GÖÇLER

2.1. Halkın Göçü

2.1.1. Hokand’dan Alay’a oradan da Altay’a göç hakkında

SO – [1995, III: 27] Herhangi bir dönemde halkın Hokand’dan Alay’a oradan da Altay’a göçtüğü hakkında Akbalta’nın sözlerinden anlamak mümkündür.

2.1.2. Alay’dan Semerkand’a göç

SO – [1997, IV: 301] Altay’da yaşayan Kırgızların Semarkand’a göç etmesi hakkında söylenmesi.

Yaşadığı bu yerlerden

Sefer kıldı Semarkand’a

MM – [2017: 199-203, 255-257] Alay’dan Semerkand’a göçme teklifini Bakay ortaya koyar, o teklifi herkes kabul eder.

Göç âdet olduğu üzere şanlı saltanatlı, temiz, yeni ve güzel giyimler giymeyi, süslenmiş at koşullarıyla birlikte çeşitli ritüellere uyularak yapılır.

ŞR – [2013: 51] Manas’ın Alay’dan Semerkand’a göçmesi.

2.1.3. Semerkand’dan Talas’a göç

SO – [2014, VI: 161] Manas’ın Semerkand’dan Talas’a göçmek için hazırlanması.

MM – [2017: 348-354] Semerkand’dan Talas’a göç etme fikrini Bakay ortaya koyar. Göç öncesindeki danışma toplantısına Cakıp, Bakay vb. bilge kişiler ve hanlar katılır.

Göç Talas’a varıp yerleşince özel bir törenle sona erer.

Manas’ın Talas’a göçmesinde danışma toplantısına gelen hanlar: Margalan’dan Malabek, Kırım Hanı Karakan, Hindistan Beyi Şamırat, Çatal Sakal Sınçıbek halkı yerine yerleştirir. Kırgızların eskiden beri gelen “göçe yardım etme, göç ettirme” gibi büyük bir geleneği, örf-âdetlerinden biri bu varyantta da görülüyor.

ŞR – [2013: 107] Argın, Nogay halkını düşman sürdürdüğünde Şıgay’ın Talas’taki Manas’a göçüp gelip katılması. Oroz’u hanın on oğlu, aksakalı Çağatay’la birlikte Talas’a göçerek Manas’a katılması.

2.2. Geleneksel Göçler**2.2.1. Kız evlendirme, kız isteme törenlerinde**

SO – [2006, VI: 557-618] Kızı çeyiziyle birlikte kocaya verme geleneği destanda Manas’ın Kanıkey’le evlenme hadisesi anlatılır.

Manas, Kanıkey’le evlendiğinde onunla birlikte kırk iki gelinin dünya evine göç töreni yapıldığı ifade edilir.

BS – [2017: 26, 38, 408, 409, 499] Cakıp’a on üç yaşındaki kara kız Çıyırdı’yı, Almambet

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

evlenirken Birmiskal’ı, Manas evlenirken Kanıkey’i eşyaları ve çeyizi ile yengeleri uğurlar.

ŞR – [2013: 104, 105] Manas Temirkan’ın kızı Kanıkey’i Buhara’dan Talas’a gelin etmesi.

ŞR – [2013: 43] Kayıp han kızı Karabörk’ü Manas’a gelin göndermek için uğurlaması. Manas’ın Karabörk’ü Alay’a göç ettirmesi.

ŞR – [2013: 50] Şooruk kızı Akılay’ı Manas’a yollamak için uğurlaması, Manas’ın Akılay’ı Alay’a göç ettirmesi.

2.3. Günlük Hayata Bağlı Göçler

2.3.1. Göçmenlerin kışlaktan yaylalara, yaylalardan kışlaklara mevsimlere ve duruma göre göç etme-yerleşme ve yaşama şartları

SO – [2006, V: 279, 557] Manas’ın Alooke’nin kışlağı hakkında söyledikleri.

Halkın Semerkand Dağı’nı yayla olarak kullandıklarının ifade edilmesi.

SO – [2006, VI: 266, 360-363, 378, 618] Almambet, Kalmukların yilkısını alıp göçemeyen Kazaklara vermesi, Manas’ın Alay’ı yayla hâline getirmesi.

BS – [2017: 45, 316] Altay’dan Cakıp’ın yaylaya göçmesine Alooke Han’ın mühür bastığı mektupla korkutması, iade talep etmesi.

Manas Almambet’i Er Kökçö’ye gönderdiğinde bahadırın kahrından korkup göçüp konamadığı dönemler.

ŞR – [2013: 68, 119] Talas’ı aldıktan sonra, Manas’ın bahadırılığı güçlenmiş, atası Cakıp sevinmiş ve Suusamır’a yerleşmeyi teklif etmesi.

ŞR – [2013: 123] Kökçö’nün Sarı-Arka yaylasına yerleşmesi hakkında söylenmesi. (123)

ŞR – [2013: 185] Kökçö’nün İle’ye varıp kışlaması hakkında söylenmesi.

3. BAŞKA GÖÇLER

1. Baycigit’in Altay’a göçü

SO – [2014, VI: 234-287] Baycigit’in Altay’a göç hakkında düşüncelerini bütün halka danışarak toy vermesi.

Şıgay’ın oğlu Capak’ın toyda kavga çıkarıp Manas’a tuzak kurması, Kökçököz’ün ölmesi, Baycigit’in göç etmesi.

3.2. Alooke ile Koñurbay’ın göçü

SO – [1997, V: 556] Manas’ın haberini duyan Alooke ile Koñurbay’ın Arani’ye doğru yol alıp göçmeleri.

3.3. Medine’den Mekke’ye Göç

SO – [1997, IV: 173] Medine’den Mekke’ye hicretten bahsedilir. Ömer ve Ayşe adlı İslam

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

dünyasınca tanınan şahsiyetler hatırlatılır.

3.4. Katagan sülalesinin göçü

MM – [2017: 358] Manas Talas’a göçtüğünde önceden konuşulan konu hakkında iki bin haneli Katagan Koşoy ile birlikte Atbaşı’na göçerek yerleşmiştir.

3.5. Közkamanların göçü

MM – [2017: 452] Közkamanların Atbaşı’na yerleştikten sonra Kırgızlara dâhil olan Kalmukların arasına göçmesi.

3.6. Kalmukların yer değiştirerek göçmesi

MM – [2017: 74] Kırgızlar Altay’a yerleştiği sırada Kalmuk Caysañbay kendi iradesiyle Manas’a biat ederek Cakıp’ın köyüne yakın bir yere göçmesi.

3.7. Oğuz Han’ın göçü

SO – [1997, IV: 289] Oğuz Han’ın göçüyle ilgili bahis.

3.8. Manas’ın Karkıra’ya göçü

ŞR – [2013: 121] Kökötöy’ün yemeğinin verildiği sırada Manas’ın Karkıra’ya halkıyla birlikte göçmesi.

3.9. Bakay’ın Beş-Kerem’e konması

ŞR – [2013: 290] Düşmana yenildiğinde Bakay Kaşgar’a giremez, dağ eteklerinde durup Beş-Kerem’in yamacına gelip konduğundan bahis.

4. GÖÇE ZORLAMA**4.1. Esir alınan halkı göç ettirme**

SO – [1997, IV: 347; 2006, V: 470] Manas’ın işgal ettiği düşmanların çoğu korkup kaçmışlardır, kaçmayanlar zor kullanılarak göç ettirilmiştir.

4.2. Bakay’ın zorla göçe tâbi tutulması

MM – [2017: 721] Manas öldükten sonra zor kullanarak beyliğe geçen Abıke, Köböş Bakay’ı zorla günbatımı tarafına göç ettirdi.

B. S. – [2017: 59, 62, 94, 103, 104, 359] Manas’la Acıbay Alooko Han’ı ele geçirerek göçe tâbi tutması; Töştük’ü Çubak yendikten sonra da çekişen halkını göç ettirmesi.

Bakay’ın teklifiyle Nogayları göç ettirmesi (94).

Beecin’e keşfe giden Amambet ile Sırgak onların yolunu keserek pusuda yatan Çinlileri esir alarak zorla göç ettirmesi (359).

Sonuç

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

Manas Destanındaki göç tematik konusu dört ayrı alt bölüm şeklinde incelenmiştir:

1. Büyük Göç (Kırgızların Altay’dan Ala-Too’ya göçü). Bu konu incelendikten sonra göç nasıl organize edilir, göçe neler sebebiyet verir, nasıl başlar ve nasıl bir şekilde sona erer, göç esnasında neler yapılır, yaşanır yolculuğu ve dinlenmeler nasıl düzenlenir, erkek, kadın ve çocukların göç esnasındaki durumu vb hakkında geniş bilgi sahibi olmak mümkündür.

2. Küçük Göçler (Halkın Göçü, Geleneksel Göçler, Günlük Hayata Bağlı Göçler). Dizinden bu konuyu inceleyenler Destan’daki başka göçler hakkında bilgi edinir: Kız evlendirme geleneği (kızı çeyiziyle birlikte kocaya verme geleneği), göçmenlerin kışlaktan yaylalara, yaylalardan kışlaklara mevsimlere ve duruma göre göç etme-yerleşme ve yaşama şartlarıyla ilgili bilgilere ulaşabilir.

3. Başka Göçler bölümü inceleyenler ise destandaki bazı kahraman ve boy, soyların ayrı ayrı göçleri hakkında bilgi edinebilir.

4. Zorunlu Göç bölümünde destandaki zorla göçmeye tâbi tutulanlar hakkında bilgi bulmak mümkündür.

Bu yazıda Dizin’de yer alması planlanan 59 konudan biri olan “göç” tematik konusunun yayına girecek şeklini ve özelliklerini belirlemeye çalıştık. Söz konusu Dizin ve makale formunda hazırladığımız bu kılavuz, dil, sanat, etnografya, coğrafya, sosyoloji, ekonomi, felsefe, vb. gibi alanlarda Manas Destanı üzerine araştırma yapmak isteyenlere veri kaynağı olarak önerilebilir.

Kısaltmalar

KTMÜ – Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

SO – Sagımbay Orozbekov varyantı

MM – Moldobasan Musulmankulov varyantı

BS – Bağış Sazanov varyantı

ŞR – Şapak Rısmendeyev varyantı

Kaynakça

Aysarakunova, J., Suhomlinova, O.S. (haz.). 2003, “Manas” düynölük madaniyattın uluu murası: Bibliogr. Spravoçnik – Manas – cemçucina mirovoy kulturi: Bibliogr. Spravoçnik. Bişkek: Şam.

Abramzon S. M. 1999, Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunca tandalma emgekter / Kotor. S.Mambetaliev, D.Sulaymankulov, S.Makenov. – Bişkek: Kırgızstan - Soros fondu.

Akerov T. A. 2005, Кыргызы и Великая Степь (по следам кыргызской цивилизации). Bişkek: Biyiktik.

Auezov, M. 1961, Kirgizskaya narodnaya geroičeskaya poema “Manas”, Kirgizskiy geroičeskiy epos “Manas”. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR. Moskva.

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

- Berkov, P.N., Sagidova, E.K. 1961, Bibliografiçeskiy ukazatel literaturı o “Manase”, *Kirgizskiy geroiçeskiy epos “Manas”*. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR. Moskva.
- Jirmunskiy, V. M. 1946, Vvedenie v izučenie “Manasa”. İzdatelstvo Kirgizskogo filiála Akademii Nauk SSSR, Frunze.
- Kidirbaeva, R. Z. 1980, Genezis eposa “Manas”. Frunze: İzdatelstvo İlim.
- Radlov V.V. 1885, Obraztsı narodnoy literaturı severnih tyurkskih plemen. Ç. 5. Nareçie dikokamennih kirgizov / V.V. Radlov. – SPb. : [b.i.],
- Sooronov O. Manas. Baatırdık epos. “Manas” eposunun birinçi bölüğü: 1-kitep/T.Moldunun varyantı boyunça bas. dayar. O. Sooronov. – B.: Turar, 2017. – 744 b.
- Türkmen, F. 1995, Manas Destanı Üzerinde İncelemeler (Çeviriler). Ankara.
- Valihanov Ç. Ç. 1904, Soçineniya Çokan Çingisoviça Valihanova. - SPb. (Zapiski imp. rus. geogr. o-va po otd-niyu etnografii; XXIX).
- <http://www.manas.edu.kg/index.php>

Manas Destanı Metinleri

- MANAS: Kırgız elinin baatırdık eposu: 1-kitep / Sürötçüsü A. Akmatov; Adab. c-a iskusstvo in-tu; B.: Kırgızstan. 1995. – 568 b.
- MANAS. Kırgız elinin baatırdık eposu, 2-kitep. S. Orozbekovdun variantı boyunça. Kırg. Resp. Ul. İlimder akademiyaşının adabiyat cana iskusstvo in-tu. Sürötçüsü B. Cayçıbekov. – B. Kırgızstan. 1995, 800 b.
- MANAS: Kırgız elinin b. aatırdık eposu. 3-kitep. S. Orozbekovdun variantı b-ça. / Sürötçüsü A. Akmatov (Kırg. Resp. Ul. ilim. akad. adabiyat c-a isk-vo in-tu. – B.: Kırgızstan, 1995, – 672 b.
- MANAS: epos. Sagınbay Orozbekovdun ayтуusu b-ça IV tom. – B.: Şam, 1997. – 612 b.
- MANAS: Kırgız elinin baatırdık eposu: 5-kitep. S. Orozbekovdun variantı b-ça./ Kırg. Resp. uluttuk ilim. akademiyaşının Manastanuu c-a körköm madaniyattın uluttuk borboru. – B.: «Şam», 2006. – 756 b.
- MANAS: Kırgız elinin baatırdık eposu: 6-kitep: S. Orozbekovdun variantı b-ça. Kırgız Respublikasının uluttuk ilimler akademiyaşının Manastanuu c-a körköm madaniyattın uluttuk borboru. – B.: «Şam», 2006. – 768 b.
- MANAS: Kırgız elinin baatırdık eposu. 6-kiteptin ulandı s c-a 7-kitep: S. Orozbek uulunun ayтуusu b-ça akademiyalık bas. / Dayardagan S. Musaev. – B.: Turar, 2014. – 792 b.
- MANAS: Kırgız elinin baatırdık eposu. 8- cana 9-kitep: S. Orozbek ulunun ayтуusu b-ça akademiyalık bas. / Tüzgön cana dayardagan S. Musaev. – B.: Turar, 2014. – 800 b.
- MANAS. Baatırdık Epos. M. Musulmankulov’dun varyantı boyunça. Tüz. C. Ömüralieva. – B.: Biyiktik plyus, 2017. – 738.
- MANAS. Baatırdık epos. B. Sazanov’dun varyantı boyunça. Tüz. Z. Kulbarakova. – B.: Biyiktik plyus, 2017. – 468.
- MANAS. Ş.Rismendeevdin variantı b-ça; Tüz.: A. Caynakova. – Bişkek: Gazeta KG, 2013. – 328.

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019